

نقش قناعت در زندگی مسلمانان بر اساس قرآن و حدیث

چکیده:

قناعت به عنوان یکی از ارزش‌های برجسته در آموزه‌های اسلامی، نقش محوری در ایجاد تعادل میان نیازهای مادی و معنوی انسان ایفا می‌کند. این پژوهش به بررسی جایگاه قناعت در سبک زندگی مسلمانان پرداخته و نقش آن در حوزه‌های رشد معنوی، ابعاد اقتصادی و تأثیرات اجتماعی را تحلیل می‌کند. ضرورت این موضوع در جهان معاصر که با بحران‌های مصرف‌گرایی، شکاف طبقاتی، کاهش همبستگی اجتماعی و فقدان اصول اخلاقی پایدار در زندگی روزمره مواجه است، بیش از پیش احساس می‌شود.

این مقاله به روش توصیفی-تحلیلی و بر اساس منابع کتابخانه‌ای نگارش گردیده است و یافته‌ها و نتایج آن حاکی از آن است که قناعت، علاوه بر ارتقای رشد معنوی مسلمانان، به جلوگیری از مصرف‌گرایی، تقویت عدالت اقتصادی، کاهش شکاف طبقاتی و مدیریت بهینه منابع کمک کرده است. همچنین، تأثیر این ارزش در ایجاد روابط اجتماعی سالم، توسعه فرهنگ تعاون و همیاری و افزایش آرامش جمعی، به وضوح قابل مشاهده بوده و از منظر جامعه‌شناختی نیز اهمیت بسیاری دارد.

کلیدواژه‌ها: قناعت، اقتصاد، اسلامی، مصرف‌گرایی

در دنیای امروز که مصرف‌گرایی و تجمل‌گرایی به یک سبک زندگی تبدیل شده، پرداختن به مفهوم قناعت از منظر قرآن و حدیث ضروری به نظر می‌رسد. قناعت به معنای رضایت از داشته‌ها و پرهیز از زیاده‌خواهی، یکی از ارزش‌های اخلاقی اسلام است که در آیات و روایات مورد تأکید قرار گرفته است. اما آیا این مفهوم فقط به بُعد فردی محدود می‌شود یا آثار اجتماعی نیز دارد؟ این پرسشی است که این تحقیق به دنبال پاسخگویی به آن است.

مطالعات متعددی درباره قناعت و ساده‌زیستی در منابع اسلامی انجام شده است.

محمدجواد شفیعیان در تحقیق خود با عنوان «جایگاه قناعت در سبک زندگی اسلامی» به بررسی مفهوم قناعت در آیات قرآن و روایات اهل‌بیت پرداخته و قناعت را یکی از ارکان اساسی در تحقق سبک زندگی اسلامی معرفی کرده است. وی همچنین به نقش قناعت در تقویت آرامش و بی‌نیازی در زندگی فردی و اجتماعی پرداخته است.

ابراهیم فلاح در مقاله‌ای تحت عنوان «قناعت از دیدگاه قرآن و سنت» به بررسی نقش قناعت در اصلاح الگوی مصرف از منظر قرآن و احادیث پرداخته و آن را به‌عنوان یک ارزش اساسی در ایجاد زندگی ایده‌آل معرفی کرده است. وی با نگاهی نو و با استناد به منابع اصیل اسلامی، به فرهنگ‌سازی عمومی در زمینه‌ی قناعت و الگوسازی عملی در زندگی دنیوی و اخروی پرداخته است.

زکيه اکبرزاده وکیل آبادی در مقاله‌ای تحت عنوان «مفهوم قناعت از دیدگاه آیات و روایات: آثار و پیامدهای فردی و اجتماعی آن» به بررسی تاثیر قناعت در زندگی فردی و اجتماعی پرداخته است. وی قناعت را عاملی برای رهایی از صفات رذیله مانند حرص و طمع، خودخواهی و دلبستگی به امور مادی می‌داند که به آرامش روانی و زندگی متعادل منجر می‌شود. این تحقیق با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، زمینه‌های شناختی و رفتاری ایجاد قناعت را بررسی کرده و به آثار فردی و اجتماعی آن، از جمله سلامت دین، بی‌نیازی، عدالت اجتماعی و تقویت روحیه جهادی اشاره کرده است.

برخی از پژوهش‌ها بر اهمیت قناعت در زندگی فردی تأکید کرده‌اند، در حالی که برخی دیگر به نقش آن در کاهش مشکلات اقتصادی و افزایش رضایت از زندگی پرداخته‌اند. اما هنوز جای بررسی بیشتر درباره تأثیر قناعت در جامعه و ارتباط آن با سبک زندگی اسلامی باقی است. حال تمایز مقاله من با این سایر مقاله‌ها در این است که من به طور خاص به ارتباط قناعت با سبک زندگی اسلامی پرداخته‌ام و سعی کرده‌ام تا علاوه بر ابعاد فردی، به جنبه‌های اجتماعی آن نیز توجه کنم. در این مقاله، تلاش می‌کنم تا از طریق تحلیل آیات قرآن و احادیث، نشان

دهم که قناعت چگونه می‌تواند در زندگی مسلمانان، هم به عنوان یک اصل فردی و هم به عنوان یک عنصر کلیدی در ایجاد جامعه‌ای متعادل و سالم، عمل کند.

این تحقیق به دنبال پاسخگویی به این سؤالات است:

۱. قرآن و حدیث چه تعریفی از قناعت ارائه می‌دهند؟

۲. آثار قناعت در زندگی فردی و اجتماعی چیست؟

هدف این پژوهش، بررسی مفهوم قناعت از منظر متون دینی و تحلیل تأثیرات آن در زندگی روزمره مسلمانان است.

۲. مفهوم شناسی:

قناعت در لغت به معنای خرسندی و رضا به قسمت است. این واژه به معنای بسنده کردن و راضی شدن به اندک چیز نیز آمده است. همچنین قناعت به عنوان خرسند گردیدن به قسمت خود و راضی شدن بدانچه سد خلل کند تعریف شده است.^۱ همچنین قناعت به معنای خشنودی و صرفه‌جویی آمده است.^۲

از نظر اصطلاحی، قناعت حالتی درونی است که فرد را به پذیرش نیازهای اساسی خود و جلوگیری از زیاده‌خواهی سوق می‌دهد.^۳ این مفهوم دربردارنده‌ی اتکا به خداوند، رضایت از داشته‌ها و حفظ عزت نفس بدون چشم‌داشت به دیگران است. فردی که به قناعت دست یافته، در برابر کمبودهای مادی دچار اندوه یا حسرت نمی‌شود، بلکه با خردمندی و مدیریت صحیح زندگی خود را سامان می‌دهد.^۴

از دیدگاه شرعی، قناعت خصیصه‌ای است که با تمرین و تکرار در وجود انسان تثبیت می‌شود و موجب خشنودی از مقدار اندک و کنترل تمایلات افزون‌طلبانه می‌گردد. شریعت نیز محدوده‌ی مصرف را تعیین کرده و توصیه می‌کند که فراتر از این حد، خرج کرد صورت نگیرد.

^۱ دهخدا، لغتنامه دهخدا، ج ۱۱، ص ۱۶۲۲

^۲ معین، فرهنگ فارسی معین، ج ۲، ص ۱۲۶۴

^۳ نراقی، معراج السعاده، ص ۳۹۷

^۴ رحیمی اصفهانی، اخلاق اسلامی، ص ۱۵۱

به‌طور کلی، قناعت به معنی رضایت از اندک، برنامه‌ریزی خردمندانه در امور معیشتی، و اتخاذ رویکردی متعادل در زندگی است—بدون اینکه فرد درگیر افراط یا وابستگی به تجملات شود.^۱

۳. نقش قناعت در رشد معنوی مسلمانان

قناعت از منظر اسلامی، نه تنها یک فضیلت اخلاقی، بلکه راهی برای تقویت ایمان و رشد معنوی مسلمانان است. این مفهوم با توکل به خداوند و رضایت از تقدیر الهی ارتباطی مستقیم دارد، به گونه‌ای که فرد قانع، نگرانی کمتری نسبت به دنیا دارد و آرامش بیشتری را تجربه می‌کند.^۲

در قرآن کریم، قناعت به عنوان یکی از راه‌های رسیدن به حیات طیبه معرفی شده است، چنان‌که در آیه «مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ...»^۳ تأکید می‌شود که انسان باید به داشته‌های خود اطمینان داشته باشد و توکل به خدا را جایگزین اضطراب و حرص نماید.^۴

همچنین، پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) می‌فرماید: «الْقَنَاعَةُ رَاحَةُ الْأَبْدَانِ» (قناعت، مایه آسایش جسم و روح است)^۵، که نشان‌دهنده ارتباط مستقیم قناعت با آرامش روحی و روانی فرد است. امام علی (علیه السلام) نیز در نهج البلاغه، قناعت را راهی برای بی‌نیازی از دنیا معرفی کرده و می‌فرماید: «مَنْ قَنَعَ اسْتَعْنَى» (کسی که قناعت کند، بی‌نیاز می‌شود)^۶

۱-۳. نقش قناعت در توکل و ایمان

توکل و قناعت دو مفهوم کلیدی در نظام فکری و اخلاقی اسلام هستند که از ریشه‌هایی مشترک تغذیه می‌کنند و در بسیاری از جنبه‌ها با یکدیگر هم‌پوشانی دارند. اگرچه هر کدام تعاریف و مصادیق خاص خود را دارند، اما مبنای هر دو بر اعتماد به خداوند، رهایی از وابستگی‌های مادی و اکتفا به فضل الهی استوار است. در واقع، هر دو نگرشی درونی به جهان هستند که آرامش و استواری را در مواجهه با سختی‌ها و کمبودها در وجود انسان ایجاد

^۱ نراقی، معراج السعاده، ص ۳۹۷

^۲ همان

^۳ طلاق: ۳

^۴ طباطبایی، تفسیر المیزان، ج ۱۹، ص ۲۶۸

^۵ مجلسی، بحار الأنوار، ج ۶۸، ص ۲۸۵

^۶ ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۲۰، ص ۲۵۲

می‌کنند. فلسفه‌ی این دو مفهوم نیز، همچون ریشه‌هایشان، از جهاتی با یکدیگر شباهت دارند، هرچند تفاوت‌هایی نیز در حوزه‌ی کارکردی یا دایره‌ی تأکید آن‌ها قابل مشاهده است.^۱

برای روشن‌تر شدن معنای توکل و پی‌بردن به عمق این مفهوم، چند روایت اسلامی را مرور می‌کنیم. امام صادق (علیه السلام) در حدیثی فرموده‌اند:

«إِنَّ الْغِنَا وَالْعَزَّ يَجُولَانِ فَإِذَا ظَفَرَا بِمَوْضِعِ التَّوَكُّلِ أُوطِنَا»؛ یعنی «بی‌نیازی و عزّت در حرکت و جست‌وجو هستند و هرگاه جایگاه مناسبی برای توکل بیابند، همان‌جا را برای سکونت انتخاب می‌کنند.»^۲

در این روایت، جایگاه توکل به‌عنوان مکان حقیقی و پایدار بی‌نیازی و عزت معرفی شده است؛ یعنی انسان متوکل، کسی است که نه تنها از مردم بی‌نیاز است، بلکه در عزّت و کرامت روحی نیز به مرتبه‌ای دست یافته که به غیر از خدا، به چیزی یا کسی تکیه ندارد.

پیامبر اکرم (ص) نیز در حدیثی که از گفت‌وگوی ایشان با جبرئیل روایت شده، در پاسخ به سؤال «توکل چیست؟» چنین نقل می‌کند:

«الْعِلْمُ بِأَنَّ الْمَخْلُوقَ لَا يَضُرُّ وَلَا يَنْفَعُ وَلَا يُعْطَى وَلَا يَمْنَعُ وَاسْتِعْمَالُ الْيَأْسِ مِنَ الْخَلْقِ فَإِذَا كَانَ الْعَبْدُ كَذَلِكَ لَمْ يَعْمَلْ لِأَحَدٍ سِوَى اللَّهِ وَلَا يَرْجُ وَلَا يَخَفُ سِوَى اللَّهِ وَلَا يَطْمَعُ فِي أَحَدٍ سِوَى اللَّهِ فَهَذَا هُوَ التَّوَكُّلُ»؛ یعنی شناخت حقیقی این‌که هیچ مخلوقی قدرتِ ضرر و نفع و اعطا یا منع ندارد و نیز به‌کارگیری حالت یأس و بی‌نیازی از خلق، پایه‌های اصلی توکل هستند.^۳

در این تعریف، توکل صرفاً یک حالت روحی نیست، بلکه به‌مثابه یک معرفت استوار و کاربردی، منشأ جهت‌گیری‌های رفتاری و روانی انسان نسبت به دیگران و نسبت به خداوند می‌شود.

در روایت دیگری، امام علی بن موسی الرضا (ع) در پاسخ به سؤال درباره‌ی حدّ توکل فرمودند:

«أَلَّا تَخَافَ مَعَ اللَّهِ أَحَدًا»؛ یعنی اگر به خدا اعتماد داری، از غیر خدا هراسی نخواهی داشت.^۴ این حدیث نشان می‌دهد که ترس و توکل با هم در تعارض‌اند و هرچه توکل انسان به خداوند بیشتر شود، از ترس‌های دنیوی و وابستگی‌های متزلزل رهایی بیشتری حاصل می‌شود.

^۱ مکارم شیرازی، پیدایش مذاهب، ص ۱۹

^۲ کافی، اصول کافی، ج ۲، ص ۶۵، ح ۳.

^۳ مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۶، ص ۳۷۳

^۴ صدوق، امالی، ص ۳۱۱

خواهند بود) ^۱ این حدیث تأکیدی بر این است که قناعت، علاوه بر ایجاد آرامش درونی، به کاهش درگیری‌های اجتماعی و ایجاد روابط مسالمت‌آمیز کمک می‌کند.

۵,۳. نقش قناعت در توسعه فرهنگ تعاون و کمک متقابل

قناعت به‌عنوان یکی از ارزش‌های اخلاقی و دینی، نقش مهمی در تقویت فرهنگ تعاون و کمک متقابل در جامعه ایفا می‌کند. این مفهوم با کاهش حرص و طمع، افراد را به همکاری و همیاری در جهت منافع جمعی تشویق می‌کند. قرآن کریم می‌فرماید: «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ...» (و در کارهای نیک و تقوا به یکدیگر کمک کنید و در گناه و دشمنی همکاری نکنید...) ^۲ این آیه بر اهمیت تعاون و همکاری در امور خیر تأکید دارد و قناعت به‌عنوان یکی از ابزارهای تحقق این هدف شناخته می‌شود.

تقویت همبستگی اجتماعی: قناعت موجب کاهش رقابت‌های ناسالم و افزایش همدلی در میان افراد می‌شود. گسترش فرهنگ قناعت می‌تواند به تقویت روابط اجتماعی و ایجاد حس مسئولیت‌پذیری در جامعه کمک کند. این امر باعث می‌شود افراد به جای تمرکز بر منافع شخصی، به منافع جمعی توجه کنند. ^۳

ایجاد عدالت اقتصادی: قناعت با کاهش مصرف‌گرایی افراطی و توزیع عادلانه منابع، به ایجاد عدالت اقتصادی کمک می‌کند. فرهنگ قناعت می‌تواند به کاهش فاصله طبقاتی و افزایش همکاری‌های اقتصادی در سطح جامعه منجر شود. ^۴ پیامبر اکرم (ص) فرمودند: «مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادُّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ كَمَثَلِ الْجَسَدِ...» (مثل مؤمنان در دوستی و مهربانی با یکدیگر مانند یک بدن است) ^۵ که این حدیث به اهمیت همبستگی و تعاون در میان مؤمنان اشاره دارد. قناعت به‌عنوان یک ارزش اخلاقی، این همبستگی را تقویت می‌کند.

تشویق به کمک متقابل: قناعت افراد را به استفاده بهینه از منابع و کمک به دیگران تشویق می‌کند. تعاون و همکاری در جوامعی که قناعت به‌عنوان یک ارزش پذیرفته شده است، به شکل چشمگیری افزایش می‌یابد و در قالب فعالیت‌های خیریه، حمایت از اقشار ضعیف و مشارکت در پروژه‌های اجتماعی نمود پیدا می‌کند. ^۶

^۱ مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۸، ص ۴۴

^۲ مائده: ۲

^۳ حکیمی، اخلاق در قرآن، ص ۲۳۹

^۴ مطهری، اقتصاد در اسلام، ص ۲۹۴

^۵ بخاری، صحیح بخاری، ج ۱، ص ۴۳

^۶ عباسی، باور تعاون، ص ۵۳

نتیجه گیری:

این تحقیق با عنوان "نقش قناعت در سبک زندگی اسلامی و تأثیر آن بر ابعاد معنوی، اقتصادی و اجتماعی" به بررسی جایگاه این ارزش کلیدی در زندگی مسلمانان پرداخته است. قناعت، به عنوان یک آموزه اسلامی، نه تنها در رشد فردی و معنوی تأثیرگذار است، بلکه ابعاد وسیع تری در عدالت اقتصادی و روابط اجتماعی دارد.

اهمیت این تحقیق در پرداختن به یکی از بحران های اساسی جوامع امروز، یعنی مصرف گرایی و شکاف طبقاتی، مشخص می شود. در دنیای امروز که با کاهش همبستگی اجتماعی و افزایش چالش های اقتصادی روبرو هستیم، بازگشت به ارزش هایی مانند قناعت می تواند به ایجاد تعادل و پایداری کمک کند.

فرضیه تحقیق بر این پایه استوار بوده که قناعت به عنوان یک ارزش دینی و اخلاقی، می تواند در سه بعد اصلی رشد معنوی، عدالت اقتصادی و تقویت روابط اجتماعی مؤثر واقع شود.

نتایج حاصله از پژوهش نشان داده است که قناعت با تقویت ایمان و توکل مسلمانان، رضایت از تقدیر الهی و ارتقای سبک زندگی معنوی ارتباط مستقیمی دارد. همچنین، این ارزش اخلاقی در جلوگیری از مصرف گرایی، کاهش شکاف طبقاتی و توزیع عادلانه منابع اقتصادی نقشی کلیدی ایفا کرده است. از منظر اجتماعی نیز، قناعت به تقویت فرهنگ تعاون، کمک متقابل و ایجاد آرامش جمعی در جوامع اسلامی کمک کرده است. در نهایت، این تحقیق بر اهمیت بازشناسی و ترویج فرهنگ قناعت در حل بحران های اجتماعی و اقتصادی جهان معاصر تأکید دارد.

منابع:

*قرآن

*نهج البلاغه

۱. ابراهیمی، اعظم، "بررسی تاثیر قناعت در پیشگیری از آسیب های اجتماعی"، همایش ملی آسیبهای اجتماعی، شماره دوم، ۱۳۹۸ ه.ش
۲. ابن شعبه، حسین بن علی، تحف العقول عن آل الرسول، قم: موسسه فرهنگی دارالحدیث، چاپ پنجم، ۱۳۹۳ ه.ش.
۳. اکبرزاده وکیل آبادی، زکیه، مفهوم قناعت از دیدگاه آیات و روایات آثار و پیامدهای فردی و اجتماعی آن، دومین کنفرانس ملی مطالعات خانواده و مدرسه، بندرعباس، ۱۴۰۲ ه.ش.
۴. اکرمی، وجیهه، "مدیریت اقتصادی خانواده با رعایت قناعت و عوامل جذب روزی در نهج البلاغه"، دوفصلنامه علمی-اختصاصی مطالعات اسلامی میراث طاهّا، شماره ۱، پائیز و زمستان ۱۳۹۶ ه.ش.
۵. امرایی، ایوب؛ عالیخانی، غلامرضا؛ نادمی، یونس، "رهیافتی بر تبیین قناعت و نقش آن در اقتصاد مقاومتی از دیدگاه قرآن کریم و روایتها"، پژوهش های اقتصاد مقاومتی، شماره ۴، ۱۳۹۶ ه.ش.
۶. بخاری، محمدبن اسماعیل، صحیح بخاری، کردستان: شیخ الاسلام احمدجام، چاپ چهارم، ۱۳۹۰ ه.ش
۷. تمیمی آمدی، عبدالواحد، غررالحکم و درر الکلم، قم: دارالحدیث، چاپ دوم، ۱۳۸۵ ه.ش.
۸. جزایری، نعمت الله، قصص انبیاء: داستان پیامبران از آدم تا خاتم، قم: فخر دین، ۱۳۹۰ ه.ش.
۹. حسینی جلالی، محمدجواد، مسندالرضا علیه السلام، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۷۶ ه.ش.
۱۰. حسینزاده، علی، "نقش قناعت در بهره مندی از زندگی"، معرفی اخلاقی، شماره ۴، ۱۳۸۹ ه.ش.
۱۱. حکیمی، محمدرضا، اخلاق در قرآن، تهران: انتشارات دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۵ ه.ش.
۱۲. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۷ ه.ش.
۱۳. رحیمی اصفهانی، غلامحسین، اخلاق اسلامی، تهران: عسگریه، چاپ سوم، ۱۳۶۸ ه.ش.

۱۴. سبحانی، جعفر، فلسفه اخلاق اسلامی، قم: موسسه امام صادق (ع)، ۱۳۹۰ ه.ش.
۱۵. شفیعیان، محمدجواد، جایگاه قناعت در سبک زندگی اسلامی، قم: مؤسسه‌های آموزش عالی غیردولتی-غیرانتفاعی، دانشگاه قرآن و حدیث - دانشکده علوم حدیث قم، ۱۳۹۴ ه.ش.
۱۶. صدوق، محمد بن علی، امالی صدوق، اصفهان: مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان، ۱۴۰۲ ه.ش.
۱۷. صدوق، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه، مترجم: محمدجواد غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ دوم، ۱۳۸۷ ه.ش.
۱۸. طباطبایی، سید محمدحسین، تفسیر المیزان، ج ۱۹، قم: دفتر نشر اسلامی، ۱۳۸۵ ه.ش.
۱۹. عباسی، علی، باور تعاون (تعاون در اندیشه و عمل)، تهران: موسسه توسعه روستایی ایران، ۱۳۸۸ ه.ش.
۲۰. فلاح، ابراهیم، قناعت از دیدگاه قرآن و سنت، همایش ملی تبیین علمی اصلاح الگوی مصرف، ۱۳۸۸ ه.ش.
۲۱. قحف، منذر؛ میرمعزی، سیدحسین، "دین و اقتصاد: نظام اقتصادی اسلام و علم تحلیل اقتصاد"، اقتصاد اسلامی، شماره ۱۸، ۱۳۸۴ ه.ش.
۲۲. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ دهم، ۱۳۸۰ ه.ش.
۲۳. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، اصفهان: موسسه تحقیقات قائمیه اصفهان، ۱۴۰۱ ه.ش.
۲۴. لیشی واسطی، علی بن محمد، عیون الحکم و المواعظ، قم: موسسه فرهنگی دارالحدیث، ۱۳۷۷ ه.ش.
۲۵. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، تهران: اسلامیه، چاپ چهارم، ۱۳۸۶ ه.ش.
۲۶. مطهری، مرتضی، کلیات علوم اسلامی (منطق و فلسفه)، تهران: صدرا، ۱۳۷۶ ه.ش.
۲۷. مطهری، مرتضی. اقتصاد در اسلام. تهران: صدرا، ۱۳۸۶ ه.ش.
۲۸. معتزلی، ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، مولف: محمد بن حسین شریف رضی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۳ ه.ش.
۲۹. معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، تهران: آدنا، چاپ چهارم، ۱۳۸۶ ه.ش.
۳۰. مکارم شیرازی، ناصر، پیدایش مذاهب، قم: مدرسه امام علی ابن ابی طالب (ع)، چاپ دوم، ۱۳۸۷ ه.ش.
۳۱. میر، میلاد، "شکاف طبقاتی و وضعیت فقر و نابرابری"، ماهنامه امنیت اقتصادی، شماره ۶، ۱۴۰۰ ه.ش.

۳۲. نراقی، احمد، معراج السعاده، تهران: حوزه علمیه اسلامی، ۱۳۴۸ ه.ش.